

Brittiläinen maailmanvalta: ”Suuri siunaus” vai ”suuri vääryys”?

Eino Lyytinen

Mikä vaikutus emämaiden toiminnalla on ollut entisten siirtomaiden kansoihin, kulttuureihin ja talouksiin? Monella taholla arvioidaan imperiumien aiheuttaneen alkuperäiskansojen alistamisella suuria tuhoja estämällä tai suuntaamalla väärin ja omien tarkoituseriensä mukaan alueiden omaehtoisten kulttuurien ja talouden kehittämistä. Tällaisessa katsannossa brittiläinen maailmanvalta kuuluu historian suurten vääryyksien joukkoon. On myös tutkijoita, jotka korostavat siirtomaakausilla olleen myönteisiäkin saavutuksia.

Brittiläinen maailmanvalta kesti Elisabetista Elisabetiin. Sen alkuvaiheet sijoittuvat Elisabeth I:n kauteen 1500-luvun lopulla, jolloin brittikauppiat ja tutkimusmatkailijat portugalilaisten ja espanjalaisten jäljissä kulki ryhtyivät perustamaan tukikohtia ja kauppa-asemia aluksi Pohjois-Amerikan itärannikolle ja seuraavalla vuosisadalla myös Afrikan länsirannikolle ja Intiaan.

Brittiläisestä maailmanvallasta tuli neljän vuosisadan aikana laajin historian tuntemista imperiumeista. Vuonna 1900 se kattoi yli neljänneksen koko Maapallon pinta-alasta ja asukasmäärä nousi samoin neljännekseen silloisesta ihmiskunnasta. Aurinko ei sen alueella, varsinkin emämaassa, aina paistanut, mutta ei se koskaan uskaltanut laskeakaan.

Imperiumin purkaminen tapahtui toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina, ja sen loppuvaiheet sijoittuvat Elisabet II:n kauteen. Eräänlainen draaman loppuhuipentuma, brittilipun laskeminen Hongkongissa alueen 150-vuotisen vuokrasopimuksen Kiinan kanssa umpeutuessa 1997, sattui melkein täsmälleen samaan aikaan kuin brittiläisen kuningashuoneen kaikkien aikojen tunnetuimman henkilön prinsessa Dianan elämä päättyi auto-onnettomuudessa Pariisissa.

Maailmanvallan laajeneminen

Newfoundlandiin syntyi brittiläinen tukikohta vuonna 1583, ja alueella tapahtuvaa turskanpyyntiä varten perustettiin Newfoundlandin kauppaseura 1605. Sen jälkeen brittien kauppamatkat ja siirtokunnat lisääntyivät nopeaan tahtiin läntisellä pallonpuoliskolla. Kruunun tukema brittiretkikunta perusti Virginiaksi ristityn siirtokunnan 1609 ja joukko puritaaneja, ns. ”pyhiinvaeltajaiset” 1629 Massachusettsin ja 1636 Connecticutin siirtokunnat. Puritaanien suvaitsemattomuutta paenneet britit perustivat Rhode Islandin ja joukko katolisia pakolaisia Marylandin 1632. New Yorkin ja New Jersey alueet britit saivat sodassa vuonna 1665 Hollannilta. Pennsylvanian siirtokunta syntyi, kun kuningas Kaarle II luovutti alueen yhdelle amiraaleistaan velan maksuna, ja amiraali puolestaan lahjoitti alueen pojalleen William Pennille. Penn oli aiemmin ollut vangittuna kuulumisestaan *nonconformisteiksi* luettuihin kveekareihin. Maa-alueen saatuaan hän hankki sinne asukkaiksi 1200 pyynnöstään vankilasta vapautettua kveekaria.

Nämä siirtokunnat olivat keskeinen osa Englannin ensimmäistä imperiumia, jonka se menetti Versaillesin rauhassa 1763 joutuessaan tunnustamaan siirtokuntien itsenäisyyden. Sitä edeltänyt Pohjois-Amerikan vapaussota opetti briteille, kuinka rajalliset olivat brittiarmeijan mahdollisuudet puolustaa imperiumia, joka oli kasvanut monin verroin emämaata suuremmaksi.

Pohjois-Amerikan siirtokuntien menetyksiä korvasi merkittävästi vuonna 1600 perustetun Itä-Intian kauppaseuran saavuttama vahva asema. Kauppaseuran alkuperäisenä tehtävänä oli ryhtyä ostamaan mausteita Itä-Intian saaristosta. Mutta alueelle ennen brittejä tulleet hollantilaiset kauppiat eivät päästäneet uusia tu-

lijoita lähelleen. Niinpä britit asettuivat Intian niemimaalle, jossa he työnsivät tieltään siellä toimivat portugalilaiset. Itä-Intian kauppaseura neuvotteli lisää toimilupia paikallisten ruhtinaiden kanssa, ja 1600-luvun kuluessa seuran kauppasemia oli ympäri Intian niemimaata.

Kauppaseuran alukset toivat Intiasta mausteiden lisäksi silkkiä ja myöhemmin myös teetä, kahvia ja kiinalaista posliinia. Salpietarista tuli valtion kannalta tärkeä tuontitavara, koska sitä tarvittiin ruudin valmistuksessa. Kauppaseuralle tuli paitsi yksinoikeus kaupan harjoittamiseen myös oikeus rakentaa linnoituksia asemien tueksi ja tuomiovalta toimialueellaan. Linnoitukset olivatkin tarpeen moneen otteeseen, eritoten 1850-luvun lopulla, kun brittien häikäilemätön ekspansio politiikka ja piittaamattomuus alueen asukkaiden uskonnollisista käsityksistä nostatti verisen sepoy-kapinan. Sen seurauksena vuonna 1858 kauppaseura joutui luopumaan omistuksistaan, ja ne julistettiin kruununsiirtomaaksi.

Kanadan, Uuden Seelannin ja Australian britit ottivat hallintaansa 1700-luvun jälkipuoliskolla. Kanadan alueet liitettiin brittien maailmanvaltaan suuressa siirtomaasodassa 1755–1763 hävinneen Ranskan luovuttua niistä. Uuden Seelannin otti brittihallintoon löytöretkeilijä James Cook 1770-luvulla, ja kruununsiirtomaaksi se tuli 1840. Kun britit olivat menettäneet Pohjois-Amerikan siirtokuntansa Yhdysvaltain syntyessä, he pian sen jälkeen ottivat hallintaansa Australian perustamalla 1788 itärannikolle Uuteen Etelä-Walesiin siirtokunnan emämaasta lähetettyjä rangaistusvankeja varten. Seuraavien 60 vuoden aikana sinne kuljetettiin yhteensä 148 000 vankia. Mutta samalla alkoi saapua myös vapaaehtoisia muuttajia, ja valtausta jatkettiin itärannikolta sisämaahan. Alueella 1851 tehdyt kultalöydöt houkuttelivat siinä määrin uutisasukkaita Euroopasta, että Australian väkiluku yhdessä vuosikymmenessä kolminkertaistui. Englantilaisia siirtolaisia alkoi muuttaa sinne runsaammin vasta 1890-luvulla.

Ensimmäiset brittien asemapaikat Afrikan rannikolle olivat syntyneet Gambiaan, Sierra Leoneen ja Kultarannikolle 1600-luvun puolivälissä, ja brittikruunu luovutti ne 1676 perustetulle Kuninkaalliselle Afrikan kauppaseuralle. Pitkään aikaan ei briteillä ollut tarvetta laajentaa alueitaan näiden tukikohtien ulkopuolelle, sillä ne turvasivat heille vapaan kaupankäynnin myös kauppasemien takamailla.

Miksi britti-imperiumi kasvoi muita suurovaltoja laajemmaksi?

Britit eivät suinkaan olleet ensimmäisinä uskaltautumassa tuntemattomille valtamerille, vaan seurasivat portugalilaisten ja espanjalaisien jäljissä. Mertentakaisiin maihin olivat houkuttamassa monet tekijät, ihmisluonnon uteliaisuudesta alkaen. Mutta tärkein tekijä oli useimmalla taloudellisen edun tavoittelu.

Tietyille idän tuotteille, eritoten mausteille oli Euroopassa kova kysyntä aikana, jolloin monen ravintoaineen säilytys oli vaikeampaa kuin kylmälaitteiden kautena. Tärkeiden mausteiden kuljettaminen maitse oli käynyt vaikeaksi ja mahdottomaksikin, kun islaminuskoiset arabit hallitsivat kulkuteitä itään. Siksi monet uskaltuivat purjehtimaan tuntemattomille reiteille, joilla riskit saattoivat olla mittavat. Mutta niin olivat voitotkin. Kun Vasco da Gama purjehti vuonna 1498 kolmella pienellä aluksellaan Afrikan itärannikolle ja sieltä arabialaisen luotsin opastamana Etu-Intian suurimpaan kauppakeskukseen Calicutiin, sai sieltä yhdellä dukaatilla ostetusta tavaramäärästä Aleksandriassa 5–6 dukaattia, mutta Venetsiassa jopa 60–100 dukaattia. Kaupan kasvaessa voitot todennäköisesti pienenevät, mutta tavarain määrät ja lajikkeet lisääntyivät.

Alankomaissa oli rakennettu 1600-luvulla vahva kauppalaivasto, joka suurimmillaan käsitti 35 000 kauppalaivaa eli kaksi kolmasosaa silloisesta koko Euroopan kauppalaivastosta. Vielä 1700-luvun alussa alankomaalaiset hallitsivat niin Atlantin kuin kaukoidänkin kauppaa. Käännöksen brittien eduksi alkoi Oliver Cromwellin kauden parlamentin vuonna 1651 säätämästä Purjehdussäännöstä, jonka ydin oli, että kaikki siirtokunnasta toiseen tai emämaahan siirtyvä tavara oli kuljettava yksinomaan brittilaivoilla. Sen tavoitteena oli luoda Englannille vahva kauppalaivasto, joka tarvittaessa tarjoaisi myös maan sotalaivastolle koulutetun miehistön ja nivoisi brittien uudet siirtokunnat emämaan kanssa tiiviiksi talous- ja puolustusyhteisöksi.

Purjehdussääntö käänsi tyystin Englannin politiikan suunnan. Aiemmat brittihallsijat ja hallitukset olivat suunnanneet maansa politiikkaa manner-Eurooppaan päin. Mutta Cromwellin kauden parlamentti näki Englannin merivaltana, jonka etuja palveli parhaiten pysyttyminen erillään mantereen selkkauksista ja kaupankäynnin suuntaaminen mertentakaisille alueille, etenkin omiin siirtokuntiin.

Teollinen vallankumous antoi briteille rat-

kaisevan edun kaupan ja sitä turvaavien siirtokuntien hankintaan. Tarjosihan heidän paljolti kivihiihlikentistä koostuva saarensa ehtymättömät polttoainevarat höyryvoimalla liikkuvalla laivastolle, joka vähitellen 1800-luvun kuluessa valtasi purjelaivojen aseman. Tavarain ja matkustajien kuljetukset nopeutuivat ja kulkuvuorot säännöllistyivät, kun laivat eivät olleet enää tuulten armoilla.

Brittien siirtomaiden menestyksekkään laajentamisen ja ylläpitämisen taustalta löytyy joukko yleisiä yhteiskunnallisia tekijöitä, joista tärkein oli brittiyhteiskunnan vakaus. Maa oli välttänyt vuoden 1848 vallankumoukset, joissa miltei kaikki Euroopan valtaistuimet olivat kaatuneet tai ainakin horjuneet. Viktorian kauden keskeisiin poliittisiin johtajiin kuuluva lordi Palmerston väittikin eräässä debatissa vuonna 1850, kuinka ”Britannia on näyttänyt esimerkiksi kansakunnasta, jossa jokainen yhteiskuntaluokka hyväksyy iloitsevan sen osan, jonka Salimus on sille määrännyt.”

Tärkein konkreettinen tekijä oli vahva kuninkaallinen laivasto. Se oli suurempi kuin kahden seuraavaksi suurimman vallan laivastot yhteensä, ja sen tehokkaan käytön turvasi tukikohtien verkosto ja kaapeliyhteydet, jotka ulottuivat ympäri Maapallon. Myös brittien kauppalaivasto oli aikansa suurin.

Menestyksekkään siirtomaapolitiikan toteuttamisen taustalla oli Lontoon City, joka oli suurin investoija, pankkiiri ja tukkukaupan välittäjä maailmassa 1700-luvulta lähtien. Sen resurssit olivat karttuneet vuosisatojen aikana, kun saarellinen asema oli turvannut britit mahdollisilta hyökkäyksiltä menestyksellisesti sitten Wilhelm Valloittajan maihinnousun vuonna 1066.

Viktorian kauden henkinen ilmapiiri

Mutta merten taa ajoi brittejä muikin kuin maallisen mammonan kartuttaminen. Tai ainakin niin uskottiin laajalti Viktorian kauden Britanniassa, jonka henki oli perusluonteeltaan vankasti uskonnollinen. Oxford-liike ja kaksi evankeelista herätysliikettä vaikuttivat erittäin voimakkaasti koko aikakauden henkeen. Jotkut tutkijat ovat väittäneet, että brittiyhteiskunta – kaupunkien köyhimpiä slummikortteleita lukuun ottamatta – oli voimakkaimmin uskonnollinen yhteiskunta kautta historian. Sen protestanttisessa opissa korostettiin, että ihminen saattoi varmistaa pelastuksensa hyvillä

toilla ja että hyvistä töistä tärkein oli evankeliumin levittäminen kaikkeen maailmaan. Kymmeniä lähetykseuroja perustettiinkin 1700-luvun lopulta lähtien Englannin ja Skotlannin eri kirkkokuntien piiriin, ja laadittiin suunnitelmia koko maailman käännättämiseksi, jopa yhden sukupolven aikana.

Lähetyksien taustalta tutkijat ovat löytäneet paitsi kristillisen rakkauden vaatimuksen myös muita tekijöitä, kuten hyvityksen orjakaupan tuottamista kirouksista, pyrkimyksen rakentaa yhteishenkeä hallitsevien ja alamaisten välille, seikkailunhalua ja romantiikan kaipuuta. Yhteisenä tavoitteena lähetyssaarnaajiksi lähtevillä oli kristillisen sanoman kautta levittää brittiläistä kulttuuria. Edellä mainittu lordi Palmerston ilmaisi asian näin:

”Britannian politiikan tulee pyrkiä auttamaan kansoja vapautteen, rakentamaan oikeudenmukainen hallinto, mikä voidaan saavuttaa viemällä niille oikeusjärjestelmä, vapaa kauppa, kristinusko, koulutus ja teknologia. Ja voin ilman turhamaista kerskailua ja ketään loukkaamatta sanoa, että me seisomme moraalin etuvartijoina muille kansakunnille.”

Lähetyksen ja kaupan siunaavien viestien levittäessä kirkkojen ja yhtiöiden edustajien toimesta korostivat johtavat brittipoliitikot, ettei siirtomaiden hankkiminen ollut tavoitteena eikä lainkaan tarpeellista. Tärkeintä oli kaupankäynti, eikä siihen välttämättä tarvittu maa-alueita.

Avuksi kirkon ja uskonnollisten liikkeiden ohella tulivat imperialistista henkeä vahvistamaan yksityiskoulut (public schools) ja yliopistot. Public schooleissa yläluokasta lähtöisin oleviin oppilaihin istutettiin perinteisiä julkisen palvelun ja kristityn velvollisuuden hyveitä, ja tätä näkemystä vahvistettiin Englannin vanhoissa yliopistoissa. Niiden opetuksessa ja tutkimuksessa oli keskeinen asema antiikin kulttuurilla, ja sen suoranaisesti jatkajaksi ja Rooman valtakunnan perilliseksi koettiin brittiläinen imperiumi. Oxfordissa varsinkin New College ja Balliol tulivat tunnetuiksi imperiumin johtotehtäviin kouluttavina laitoksina. Erityisen merkittäväksi tässä yhteydessä mainitaan oxfordilaisen tutorial-opetuksen kehittäjänä huomattava kreikan kielen professori Benjamin Jowett, joka toimi Balliolin rehtorina 1870-93 ja Oxfordin yliopiston varakanslerina eli rehtorina 1882-86.

Brittikirjallisuuden imperialismin aate tunkeutui vahvasti ja laajalla rintamalla. Erityisesti nuorisokirjallisuus tarjosi sankarillisia esikuvia

rohkeudesta, kestävyydestä, uskollisuudesta ja uhrautuvaisuudesta kamppailussa "ylemän brittikulttuurin viemiseksi alempien rotujen keskuuteen". Tämän aatesuunnan lukuisista brittiläisistä poikakirjoista useat löysivät haraita lukijoita myös Suomessa, jossa esimerkiksi R. L. Stevensonin romaani 'Treasure Island' (1883, suom. Aarresaari, 1930) on säilyttänyt suosionsa pitkälle aikaan, jolloin britti-imperiumi kuului jo historiaan.

Suurelle kansainvälisellekin yleisölle keskeinen brittiläisen maailmanvallan aatteen tulkki oli Intiassa syntynyt Rudyard Kipling (1865-1936), jonka teoksilla, mm. *Captains Courageous* (1897, suom. *Meren urhoja*) ja *The Jungle Book* ja *The Second Jungle Book* (1894-5, suom. *Viidakko-kirjat*) on myös Suomessa ollut paljon lukijoita. Hänen runonsa *The "White Man's Burden"* vuodelta 1899 (suom. "Valkoisen miehen taakka") ja Viktorian hallituskauden 75-vuotisjuhlaruno "Recessional" ("Päätöshymni") kuuluvat merkittäviin imperiumin hengen ilmauksiin. Kipling sai ensimmäisenä brittikirjailijana Nobelin palkinnon vuonna 1907.

"Uupunut jättiläinen"

Taloudelliset tekijät näyttivät jo 1800-luvun lopussa alkavan kaventaa brittien mahdollisuuksia pitää yllä laajaa imperiumia ja turvata sen joka nurkkaa kilpailevien suurvaltojen pyrkimyksiltä, sillä brittien ehdoton johtoasema teollisuustuotannon ja maailmankaupan alalla horjui vakavasti. Kun Britannia oli vuonna 1880 tuottanut n. 23 % maailman teollisuustuotteista, sen osuus putosi melkein 10 prosentilla vuoteen 1913, ja samassa määrin heikkeni brittien asema kaupan alalla. Nämä briteille epäedulliset kehitystrendit eivät suinkaan johtuneet brittiteollisuuden tai kaupankäynnin taantumisesta, vaan siitä että sen kilpailijoiden, erityisesti Yhdysvaltain ja Saksan tuotanto ja kauppa kasvoivat huomattavasti nopeammin kuin brittien. Imperiumin johtomiehiin lukeutuva Joseph Chamberlain purki huolestumistaan puhumalla "uupuneesta jättiläisestä", ja tunnettu lehtimies J. L. Garvin kysyi, voiko vuonna 1905 Trafalgarin voiton satavuotisjuhlaa viettävä imperiumi ylipäänsä selviytyä uudelle vuosisadalalle.

Brittiläinen maailmanvalta kuitenkin kasvoi yhä ja saavutti suurimman laajuutensa vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kun se sai Versaillesin rauhassa Kansainliiton mandaat-

ti- eli huoltohallintoalueina Saksan siirtomaita Tanganjikan Itä-Afrikasta ja suuret osat Kamerunia ja Togo Länsi-Afrikasta. Saksan ohella toinen maailmansodan häviöjä, Turkki, joutui luovuttamaan arabialaiset alueensa, ja niistä britit saivat mandaatteina Palestiinan, Transjordanian ja Irakin. Britti-imperiumiin kuuluva Australia sai samoin Kansainliiton mandaattina Saksan Uuden Guinean, Uusi Seelanti sai Samoa-saaret ja Etelä-Afrikka Saksalle kuuluneen Lounais-Afrikan.

Todellisuudessa ensimmäinen maailmansota merkitsi ankaraa suoneniskua brittiläiselle maailmanvallalle. Ratkaisevin tekijä oli se, että emämaan taloudellinen asema oli sotavuosina ratkaisevasti heikentynyt, ja se oli maailmansodan loppuvuosina suuresti velkaantunut Yhdysvalloille. Myös sotilasmahdin suhteellinen heikkeneminen kävi konkreettisesti ilmi esimerkiksi Washingtonissa 1922 pidetyssä aseidenriisuntakonferenssissa, jossa britit joutuivat toteamaan kuninkaallisen laivaston ylivallan kuuluvan historiaan. Uusien sotalaivojen määrästä 10 vuoden määräajaksi sovittaessa Yhdysvallat asetettiin tasavertaiseksi Britannian rinnalle ja myös Japanin laivastomahdin nousu kilpailijaksi tunnustettiin.

Mutta imperiumin auringonlaskun tajuaminen vaati briteiltä aikaa. Seurasi hankala sopeutumisen kausi, johon kuului poliittisia mullistuksia, kuten äänioikeuden myöntäminen naisille 1918, Irlannin itsenäisyyden tunnustaminen (kuuden pohjoisen maakunnan jäädessä kuitenkin edelleen kuningaskunnan yhteyteen), ensimmäinen yleislakko 1926, jolloin maa joutui miltei sisällissodan partaalle, ja kolme vuotta myöhemmin alkanut yleismaailmallinen talouskriisi.

Uskoa imperiumin säilymiseen koettiin kuitenkin vahvistaa mm. luomalla 1920-luvulla suosituimmuustullijärjestelmä imperiumia varten. Samaan päämäärään pyrittiin 1931 säädetyllä Westminsterin statuutilla, jossa dominioiden (Kanadan, Australian, Uuden Seelannin ja Etelä-Afrikan) suvereniteettiä sai muodollisen vahvistuksen ja koko järjestelmästä alettiin käyttää nimitystä Brittiläinen kansainyhteisö.

Toinen maailmansota oli taloudellisilta seurauksiltaan ensimmäistäkin koettelevampi brittien maailmanvallalle. Kun meritiet sodan kestäessä tukkeutuivat tai kävivät liian vaarallisiksi, useimmat brittiläisen kansainyhteisön alueet kehittivät omaa teollisuuttaan, ja niiden riippuvuus emämaasta väheni. Brittikruunun jalokiveksi kutsuttu Intia vaihtui brittien keskeises-

tä sijoituskohteesta lainanantajaksi. Yhdysvaltain talousmahti ilmeni entistä voimakkaampana sen tullessa myös Kanadan ja Australian rahoittajaksi brittien sijasta.

Brittiahallitukset joutuivat vuoden 1945 jälkeen toistuvasti toteamaan imperiumin hallinnon ja puolustuksen kustannusten nousevan niihin käytettävissä olevien resurssien suhteellisesti supistuessa. Tässä tilanteessa halu ylläpitää imperiumia, johon edelleen kuului miltei neljännes Maapallon väestöstä, alkoi vähetä ja samalla myös tietoisuus imperiumin 'lähetystehtävästä' haalistua.

Muutoksen tuulet

Siirtomaiden kannalta merkittävää oli nationalismin, kansallishengen ja tietoisuuden nousu. Se puhalsi liikkeelle muutoksen tuulet, jotka nousivat idästä, Intiasta. Emämaassa työväenpuolue voitti 1945 vaalit ja aloitti lupauksensa mukaan neuvottelut Intian itsenäistymisestä. Muslimit vaativat oman erillisvaltion perustamista, ja brittien viimeinen Intian varakuningas lordi Mountbatten sai Intian kongressipuolueen johdon sopimaan muslimijohtajan kanssa Intian niemimaan aluejaosta. Näin syntyivät vuonna 1947 itsenäiset hindulainen Intia ja islamilainen Pakistan. Ceylonista tuli itsenäinen tasavalta 1948, Malajin liittovaltio syntyi 1957 ja laajeni Malesiaksi 1963.

Afrikan siirtomaissa kansalliset johtajat alkoivat toisen maailmansodan jälkeen vaatia itsenäisyyttä, ja britit olivat useimmissa tapauksissa valmiita myöntämään niille itsehallinnon asteittaisten siirtymävaiheiden kautta. Vanhat imperialistit Winston Churchill ja häntä 1955 pääministerinä seurannut Anthony Eden eivät olleet valmiita sallimaan siirtomaiden irtautumista, mutta kun Suezin 1956 kriisin ja sairauden lannistama Eden joutui luovuttamaan pääministeriyden Harold Macmillanille, vallansiirto nopeutui ja brittiahallituksen siirtomaaministerit saivat tehtäväkseen neuvotella tiuhaan tahtiin perustuslaillisia sopimuksia imperiumin alueita edustavien kanssa. Brittiahallinto edellytti neuvotteluissa yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteuttamista itsenäisyyden myöntämisen ehtona.

Saharan eteläpuolisista siirtomaista ensimmäisenä itsenäistyi Kultarannikko Ghanan nimellä 1957. Nigeria, Uganda, Tansania, Zanzibar, Brittiläinen Somalimaa, Kenia ja Sierra Leone itsenäistyivät 1960-63. Njassamaasta ja Rho-

desiasta, merkittävimpiin kuuluvan brittiläisen siirtomaapoliitikon Cecil Rhodesin ja heimo-päälliköiden kesken tehdyin sopimuksen brittikruunun haltuun 1888 joutuneesta alueesta, oli muodostettu 1953 Keski-Afrikan federaatio, joka kuitenkin hajosi 1963, ja siitä irtautunut Pohjois-Rhodesia itsenäistyi Zambiaksi 1964.

Etelä-Rhodesian valkoista vähemmistöä edustava puolue vaati alueelle itsenäisyyttä, mutta brittiahallitus ei esitystä hyväksynyt, koska sen edellyttämää yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta ei esitykseen sisällynyt. Valkoisten muodostama Ian Smithin hallitus antoi brittejä uhmaten yksipuolisen itsenäisyysjulistuksen v. 1965, mutta brittiahallitus piti julistusta laittomana, ja YK asetti alueen taloussaartoon. Rhodesian kriisi jatkui aina vuoteen 1977, jolloin Smith lopulta hyväksyi enemmistövallan toteuttamisen.

Brittiläisen maailmanvallan tilinteko

Historiantutkijain ja yhteiskuntatieteilijäin piirissä on vilkkaasti keskusteltu ja kiistelty siitä, mikä vaikutus emämaiden toiminnalla on ollut entisten siirtomaiden kansoihin, kulttuureihin ja talouksiin. Monella taholla arvioidaan imperiumien aiheuttaneen alkuperäiskansojen alistamisella suuria tuhoja estämällä tai suuntaamalla väärin ja omien tarkoituseriensä mukaan alueiden omaehtoisten kulttuurien ja talouden kehittämistä. Tällaisessa katsannossa brittiläinen maailmanvalta kuuluu historian suurten vääryyksien joukkoon.

Toisaalla nousee myös tutkijain ääniä, jotka korostavat siirtomaakausilla olleen myönteisiäkin saavutuksia. Yksi tuoreimpia näistä kuuluu brittiläiselle Norman Daviesille, joka pohtii 1999 ilmestyneessä teoksessaan *The Isles. A History* (s. 719) tätä kysymystä seuraavasti:

"Britti-imperialismi on, niin kuin muutkin imperialistit menettänyt ajan mittaan hohtonsa. Sitä pidetään nykypäivänä laajalti yhtenä historian suurista, tuhoa tuottaneista vääryyksistä, johon kuului vahvan toteuttama heikon alistaminen, rikkaan köyhään kohdistama riisto, alkuperäiskansojen kulttuurien tuhoaminen ja 'valkoisten suorittama ei-valkoisten' alistaminen. Sitä syytetään kaikkinaisesta pahasta, joka ulottuu kolmannen maailman köyhyydestä ja poliittisesta kaaoksesta aina rasismiin ja eurooppakeskeisyyteen saakka. On tietenkin selvää, että imperiumin poliittisia, taloudellisia ja kulttuurien yhtenäistämisen tavoitteita ajettiin häikäilemättömästi ja seurauksista pahemmin piittaamatta. Jälkikäteen tarkastellen ne ansaitsevat tuomion ja niihin sisältyi järjestelmän itsensä tuho. Vastavaikutuksen täytyi tulla.

Ja kuitenkin britti-imperialismi oli sitä toteutaneiden mielestä tehokas hyväntekijä. Vaikka se olikin paternalistista, se käytti vähemmän pakkovaltaa kuin muut vastaavat imperiumit, esimerkiksi Venäjä, Ranska tai jopa Belgia, ja se toi muassaan joukon parannuksia, kuten terveydenhoidon ja koulutuksen, ja lisäsi useimpien siirtomaakansojen vaurautta. Mikä tärkeintä, sitä pidettiin omana aikanaan henkisen vapautuksen ja uskonnollisen totuuden tuojana. Joseph Chamberlain, uudistusmielinen Birminghamin pormestari, tehtailija ja siirtomaaministeri vuosina 1895–1903, vertasi imperialismia suurkaupunkien slummien puhtaanapitoon... Hänen käsityksensä oli, että britti-imperiumin valta toimi kaikkien, erityisesti slummi-asukkaiden ja vähemmän onnekkaitten maiden 'pakanain' hyväksi."

KIRJALLISUUTTA

- Bowle, John (1974): *The Imperial Achievement. The Rise and Transformation of the British Empire*. London.
- Cannadine, David (2000): *History in Our Time*. London.
- Davies, Norman (1999): *The Isles. A History*. London.
- Holland, R. F. (1985): *European Decolonization 1918–1981. An Introductory Survey*. London.
- Kennedy, Paul (1988): *The Rise and the Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London.
- Lyytinen, Eino (1993): "Imperiumi josta tuli hyvinvointivaltio". Teoksessa Leinonen, Hannu & Lyytinen, Eino, *Iso-Britannia, imperiumista Euroopan reunalle*. Helsinki.

Kirjoittaja on yleisen historian dosentti Helsingin yliopistolla, ja toiminut mm. Suomen Lontoon-instituutin johtajana vuosina 1990–1993. Kirjoitus perustuu esitelmään Tieteen päivillä tammikuussa 2005.